

ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร* WALL MURAL ACTIVITY DEVRAJKUNCHORN VARAVIHARN TEMPLE

พระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต พุ่มพวง)

Phrathepkhunaporn (Sophon Sophanachitto Phumphuang)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: watdevaraj@hotmail.com

บทคัดย่อ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร ได้นำเสนอให้เห็น คุณค่า ความสำคัญ หลักธรรมของจิตรกรรมฝาผนังและซึมซับความงาม ด้านศิลปะสุนทรียศาสตร์ ในจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร ต้องทราบความหมาย คุณค่า ความสำคัญ และหลักธรรมได้อย่างชัดเจน แจ่มแจ้งนั้นต้องอาศัยความเข้าใจบริบทของคำศัพท์ รากศัพท์ และความหมายคำศัพท์ เป็นพื้นฐานอันดับแรก มิเช่นนั้น ถ้าไม่ทราบก็จะไม่เข้าใจ ถึงแก่นแห่งธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย โดยวิเคราะห์ คุณค่า ความสำคัญ และหลักธรรม ที่ปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราช กุญชร เพื่อที่จะได้ซึมซับในมุมของความงามด้านศิลปกรรม สุนทรียศาสตร์ และด้านหลักธรรม วิทยา ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดเทวราช กุญชร วรวิหาร ซึ่งมี 1) ภาพชุมนุมเทพยดา 2) ภาพพุทธประวัติตอนโปรดพุทธมารดา 3) ภาพ ทศชาติชาดก ตอนสุวรรณสามชาดก 4) ภาพพระภิกษุปลงอสุภกรรมฐาน 10 หรือพิจารณา ซากศพ 5) ภาพ “เสือกัดพระ” สื่อถึงการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน และภาพอื่นๆอีกมากมาย ที่มีเรื่องราวและหลักธรรมที่สื่อไว้ในภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร เพื่อสื่อให้เข้าใจถึงเจตนาธรรมของผู้ต้องการถ่ายทอดเพื่อให้เป็น ธรรมทาน แก่ทุกท่านที่ได้ชม ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร หากได้ชมภาพเข้าใจหลักธรรม แล้วนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ เมื่อท่านมาชมภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ วัดเทวราชกุญชรท่านจงถามว่าตัวท่าน ได้พบความงดงามทางสายตา ได้คุณค่าทางหลักธรรม ได้น้อมนำชีวิตก้าวสู่นิพพาน แล้วหรือยัง

คำสำคัญ: ภาพจิตรกรรม, พระอุโบสถ, วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

* Received 22 March 2021; Revised 31 March 2021; Accepted 12 April 2021

Abstract

The mural of the Ubosot of Wat Devarajkunchorn Varaviharn presents the importance of the mural and the beauty. In art aesthetics In the frescoes in the Ubosot, Wat Devarajkunchorn Varaviharn, the meaning, value, significance and principles of the temple must be clearly known. To be clear requires an understanding of the context of the term, its etymology, and its meaning. It is the first basis, otherwise if you do not know, you will not understand the essence of the dharma that is beneficial to the spread of Buddhism in Thai society. By analyzing the values, significance and principles that appear in the murals in the Ubosot of Wat Devarajkunchorn Varaviharn. In order to be absorbed in the beauty of art. aesthetics And principles of science According to the teachings of the Buddha Appeared in the mural of the Ubosot, Wat Devarajkunchorn Varaviharn, which has 1) the image of the goddess Yada 2) the history of the Buddha's mother's favorite episode 3) the decay Suwan Sam Chatok episode 4) A picture of a monk wearing a meditation 10 or considering a corpse. And many more pictures With stories and principles that have been communicated in the murals of the Ubosot of Wat Devarajkunchorn Varaviharn to convey the intent of those who want to convey in order to be fair to all who have viewed the mural of the Ubosot at Wat Devarajkunchorn Varaviharn, if you see the picture, understand the principles And apply it in daily life When you come to see the mural of the Ubosot Wat Devarajkunchorn Varaviharn, you ask that you Found the beauty of the eyes Gain the virtue of principles Have brought life to nirvana yet or not.

Keywords: Painting, Temple, Wat Devarajkunchorn Varaviharn

บทนำ

จิตรกรรมฝาผนัง (Painting) เป็นมรดกทางวัฒนธรรมแขนงหนึ่ง ปรากฏคุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์ และคุณค่าทางด้านเนื้อหา สะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ โบราณคดี ลัทธิศาสนาประเพณี และวัฒนธรรม เป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่อดีตกาล จิตรกรรมไทย หมายถึง ภาพเขียนที่มีลักษณะเป็นแบบอย่างของไทยที่แตกต่างจากศิลปะของชาติอื่น แม้ว่าอาจมีอิทธิพลศิลปะของชาติอื่นอยู่บ้าง แต่สามารถ ดัดแปลง คลี่คลาย ตัดทอน หรือเพิ่มเติมจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของ ตนเองได้อย่างสวยงาม ลงตัว และมีวิวัฒนาการด้านรูปแบบ วิธีการ มาตลอดจนถึงปัจจุบัน และสามารถพัฒนาต่อไปอีกในอนาคต “ลายไทย” เป็นส่วนประกอบ

ของภาพเขียนไทยใช้ตกแต่งอาคาร สิ่งของ เครื่องใช้ต่าง ๆ เครื่องประดับ ฯลฯ (สนุกกุฎ, 2556) เป็นลวดลายที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันซึ่งนำเอารูปร่างจาก ธรรมชาติมาประกอบ เช่น ลายกนก ลายกระจัง ลายประจายามลายเครือเถา เป็นต้นหรือเป็นรูปที่มาจากความเชื่อและคตินิยม เช่น รูปคน รูปเทวดา รูปสัตว์ รูป ยักษ์ เป็นต้น จิตรกรรมไทยเป็นวิจิตรศิลป์อย่างหนึ่ง ซึ่งส่งผลสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ มีคุณค่าทางศิลปะและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ค้นคว้า เรื่องที่เกี่ยวกับ ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมการ แต่งกาย ตลอดจนการแสดงการเล่นพื้นเมืองต่าง ๆ ของแต่ละยุคสมัยและสาระอื่น ๆ ที่ประกอบกัน เป็นภาพจิตรกรรมไทย งานจิตรกรรมให้ความรู้ลึกในความงามอันบริสุทธิ์ที่น่าชื่นชม เสริมสร้างสุนทรียภาพขึ้นในจิตใจมวลมนุษยชาติได้ ประยูร อุลุชาฎะ ให้ความหมายว่า จิตรกรรมฝาผนัง หมายถึง งานเขียนภาพโดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังของไทย นิยมเขียนลงบนฝาผนังพระอุโบสถ วิหาร และศาลา เป็นต้น” (ประยูร อุลุชาฎะ, 2530) ประเสริฐ ศีลรัตน์ ให้ความหมายว่า “จิตรกรรมฝาผนังเป็นศิลปะประเภทหนึ่งมีลักษณะสร้างสรรค์ โดยการถ่ายทอดเรื่องราวที่ต้องการแสดงออกออกไปบนฝาผนังที่เตรียมไว้ ซึ่งใช้วัสดุประเภทสี และด้วยเทคนิควิธีการที่เหมาะสมกับชนิดของวัสดุที่รองรับ” (ประเสริฐ ศีลรัตน์, 2526) สรุปว่า จิตรกรรมฝาผนัง เป็นการเขียนภาพหรือวาดภาพที่ต้องการลงบนฝาผนัง โดยการใช้เส้น และสีเป็นประเด็นหลัก อาจจะเขียนภาพบนฝาผนังอาคารซึ่ง ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นศาสนสถาน เช่น ฝาผนังพระอุโบสถ วิหาร และศาลาการเปรียญ เป็นต้น

พระอุโบสถ

อุโบสถ (อ่านว่า อุ-โบ-สถ) ถือเป็นอาคารที่สำคัญภายในวัดเนื่องจากเป็นสถานที่ที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ทำสังฆกรรม (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548) ซึ่งแต่เดิมในการทำสังฆกรรมของ พระภิกษุสงฆ์จะ ใช้เพียงพื้นที่โล่ง ๆ ที่กำหนดขอบเขตพื้นที่สังฆกรรม โดยการกำหนดตำแหน่ง “สีมา” เท่านั้น แต่ในปัจจุบันจากการมีผู้นับชมมากขึ้น อีกทั้งภายในพระอุโบสถมักประดิษฐานพระประธานที่เป็นพระพุทธรูปองค์สำคัญ ๆ ทำให้มีผู้มาสักการบูชา และร่วมทำบุญเป็นจำนวนมาก พระอุโบสถจึงถูกสร้าง ขึ้นเป็นอาคารถาวรและมักมีการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม คำว่า อุโบสถ มาจากรากศัพท์ว่า อุป + วส + อถ ปัจจัย โดยมีการแปลงรูปตามภาษาบาลีดังต่อไปนี้ “อุโบสถ” บาลีเป็น “อุโปสถ” อ่านว่า อุ-โป-สะ-ถะ รากศัพท์มาจาก อุป- อุปสรรค (เข้าไป, ใกล้, มัน) + วส ธาตุ (อยู่) + -อถ ปัจจัย, แปลง อะ ที่ (อุ)-ป กับ ว-(ส) เป็น โอ (อุป + วส > อุโปส) : อุป + วส = อุปวส > อุโปส + อถ = อุโปสถ (บุคลิกล) (อุโปสถ) แปลตามศัพท์ว่า 1) “ธรรมเป็นที่เข้าจำ”, “กาลเป็นที่เข้าจำ” (คือเข้าไปอยู่ โดยการถือศีลหรืออดอาหาร) 2) “กาลเป็นที่เข้าถึงการอดอาหารหรือเข้าถึงศีลเป็นต้นแล้วอยู่” และยังมีอีกมีความหมายคือ สถานที่ที่พระสงฆ์ประชุมทำสังฆกรรมตามพระวินัย เรียกตามคำวัดว่า อุโบสถาคาร บ้าง อุโบสถัคคะ บ้าง แต่เรียกโดยทั่วไปว่า โบสถ์ เรียกเต็มคำว่า

อุโบสถ หรือ โรงอุโบสถ ถ้าเป็นของพระอารามหลวงเรียกว่า พระอุโบสถ บางถิ่นเรียกว่า สี่มา หรือ สิม เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า เป็นเขตแดนที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้แก่สงฆ์เป็นพิเศษ เรียกว่า วิสุทคามสี่มา ก่อนที่จะมาเป็นโบสถ์ที่ถูกต้องตามพระวินัยจะต้องมีสังฆกรรมที่เรียกว่า ผูกสี่มา หรือ ผูกพัทธสี่มาก่อน เดิมทีมีผู้อธิบายว่า อุโบสถมาจากคำว่า อุป + โอสถ แล้วแปลว่า เข้าถึงยาแก้โรค หรือ เข้าไปใกล้ยารักษาโรค ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดและไม่ถูกต้องตามหลักภาษาบาลี ที่ถูกต้องคือ อุป + วสุ ธาตุ + อถ ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น อุโบสถ ดังอธิบายข้างต้นแล้ว

วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ 90 แขวงวรชัยพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก เหนือปากคลองผดุงกรุงเกษมอาณาเขตของวัด ทิศเหนือ จดกับถนนศรีอยุธยาตอนโค้งลงแม่น้ำเจ้าพระยา และเขตท่าवासกรี ทิศใต้ จดกับปากคลองผดุงกรุงเกษม และตลาดเทวราช ของสำนักงานทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ ทิศตะวันออก จดกับถนนศรีอยุธยา และตลาดเทวราช ทิศตะวันตก จดแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ตั้งวัดมีที่ดินจำนวน 20 ไร่ และมีที่ธรณีสงฆ์อีกแปลงหนึ่งในแขวงวรชัยพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มีเนื้อที่ 1 ไร่ 1 งาน 94 ตารางวา มีหนังสือกรรมสิทธิ์ คือ โฉนดที่ดินเลขที่ 89 02

จตุรารักษกัมมัฏฐาน หรือ อารักษกัมมัฏฐาน

จตุรารักษกัมมัฏฐาน เป็นศัพท์สมาสกันระหว่าง จตุ (สี่) + อารกข (รักษา) + กัมมัฏฐาน (ที่ตั้งของการงาน) ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (พระมหานิยม อุตตโม, 2523) พระพุทธรูปปิยะ, ปทรูปสิทฺธิ, แปลโดย พระมหาสมใจ ปญญาทีโป, (พระมหาสมใจ ปญญาทีโป, 2526) จตุ แปลว่า สี่ (4) ศัพท์มาจาก จตุ ศัพท์สังขยา เป็นปุงลิงค์ ลง โย ปฐมวิภตติฝ่ายพหูวจนะ เอา จตุ กับ โย เป็น จตุโร ด้วยสูตรเป็นต้นว่า ติจจตฺนุน ในเพราะ โย วิภตติ แม่ของ จตุ ศัพท์ ก็ เหมือนกัน ด้วย ตฺ ศัพท์ ในสูตรนี้ว่า ตโต โยนโม ตฺ เป็น โอ อักษรบ้าง แห่ง อุ ของ จตุ ศัพท์ ด้วย สูตรว่า เตสุ วุทธิ สูตรเป็นต้น (พระมหาสมปอง มุทิต, 2545) รกข แปลว่า รักษา ถ้ามี อา นา หน้า แปลว่า การเฝ้ารักษา ดังนั้น รกข ศัพท์มาจาก รกข ธาตุ ในความหมายว่า รักษา ดูแล ตรงกับรากศัพท์ว่า ปาลเน มีตัวอย่างคือ อารกขา (การเฝ้ารักษา) คำว่า จตุรารักษา มาจาก จตุโร กับ อารกขา เป็นอสมมาตรทศสมาส **วิเคราะห์ว่า** จตุโร อารกขา จตุรารกขา ความว่า การรักษาสี่ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551) กัมมัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการงาน อารมณฺ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ อุบายทางใจ คำว่า กัมมัฏฐาน มาจาก กัมม กับ ฐาน เป็นฉัฏฐิตูปุริสสมาส **วิเคราะห์ว่า** กมมานาน กมมฏาน ความว่า ที่ตั้งแห่งการงาน

ทั้งหลาย ในทางพระพุทธศาสนามี 2 อย่างคือ สมณะ กับวิปัสสนา เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติมี กัมมัฏฐาน 2 คือ 1) สัพพัตถกัมมัฏฐาน เป็นกัมมัฏฐานที่ต้องการในที่ทั้งปวง คือ เหมาะที่จะใช้เป็นพื้นฐานของการเจริญกัมมัฏฐานทุกอย่าง มี เมตตา มรณานุสสติ และอสุภสังขยา 2) ปาริหาริกกัมมัฏฐาน คือ กัมมัฏฐานที่จะต้องบริหารประจำตัว เมื่อรวมจตุรารกขา เข้ากับ กมมฏาน เป็น จตุรารกขกมมฏาน วิเคราะห์เป็นอวธารณุปุพพทกัมมธารยสมาส 8 ว่า จตุรารกขา เอว กมมฏาน จตุรารกขกมมฏาน ความว่า ที่ตั้งแห่งการงาน คือ การรักษาสี (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2543) ดังนั้น จตุรารกขกัมมัฏฐาน จึงเป็นศัพท์สมาส (เชื่อมกันระหว่าง ศัพท์ คือ จตุร กับ อารกข กับ กัมมัฏฐาน) แปลว่า “กัมมัฏฐานเป็นเครื่องรักษา ผู้ปฏิบัติให้สงบระงับ ซึ่งควรเจริญเป็นนิตยมี 4 อย่าง”

สัตตปรณานิธธรรม หรือ พระอภิธรรม 7 คัมภีร์

สัตตปรณานิธธรรม หรือ พระอภิธรรม 7 คัมภีร์ คือ บทเทศน์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเทศนาโปรดพุทธมารดา พระพุทธเจ้าทรงเสด็จขึ้นไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อร้อพระอินทร์ อัญเชิญพุทธมารดาลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต แล้วจึงแสดงธรรมเรื่องสัตตปรณานิธธรรมโปรดพุทธมารดาจนบรรลุโสดาบัน (กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส, 2505) อสุภะ อสุภ [อะ-สุบ] จาก อ- (คำอุปสรรค; "ไม่") + สุภ ("งาม" "สวย" "ดี") แปลว่า "ไม่งาม ไม่สวย ไม่ดี" คือ ไม่น่าชื่นชม น่าเกลียด น่าระอา ใ้ว่า อสุภะ ก็ได้ เป็นหนึ่งใน กรรมฐาน 40 แต่จะกระทำไม่ได้ไม่สูงกว่าปฐมฌาน เพราะเป็นอารมณ์คิดพิจารณามากกว่าอารมณ์เพ่ง (เป็นอารมณ์วิปัสสนา มากกว่าอารมณ์กรรมฐาน) เป็นกรรมฐานที่มุ่งกระทำต่อราคะจริต และกามารมณ์ คือ ค้นคว้าหาความจริงจากวัตถุที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ที่คนมักเมา หลงใหลว่าสวยสดงดงาม ซึ่งเป็นการฝืนกฎแห่งความเป็นจริง เป็นเหตุของความทุกข์ไม่มีสิ้นสุด เอามาตีแผ่ให้เห็นสภาพตามความเป็นจริง ตามคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2563) **มรณัสสติ** มรณะ รวมกับ สติ คำว่า มรณะ แปลว่า ความตาย สติ แปลว่า ความระลึกได้ นึกถึง ใส่ใจถึง ไม่ลืม มรณัสสติ แปลว่า ระลึกถึงความตาย ใส่ใจถึงความตาย ไม่ลืมความตาย ใช้คำว่า มรณานุสสติ มีคำว่า อนุ เข้ามาด้วย อนุสสติ แปลว่า มีสติบ่อย ๆ มีสติเนื่อง ๆ มีสติ อยู่เสมอ ๆ มรณานุสสติ จึงแปลว่า ระลึกถึงความตายอยู่เสมอ ๆ ระลึกถึงความตายอยู่บ่อย ๆ เนื่อง ๆ ไม่ได้ขาดไม่เว้น ระลึกถึงตลอด ทำให้เป็นคนไม่ประมาท (สุภีร์ ทุมทอง, 2555)

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าเขียนขึ้นเมื่อใด สันนิษฐานว่าน่าจะเขียนขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 4 - 5 และมีการบูรณะในช่วงรัชกาลที่ 6 เนื่องจากมีภาพเครื่องบินแทรกอยู่ในจิตรกรรมเรื่องภิกษุปลงอสุภกัมมัฏฐาน สันนิษฐานว่ามีการเพิ่มเติมภาพเครื่องบินเหล่านี้ในการบูรณะเมื่อพุทธศักราช 2458 ดังที่ปรากฏรายละเอียดในราชกิจจานุเบกษา (ปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชร, 2458); (วิกิพีเดีย

สารานุกรมเสรี, 2563) การจัดวางองค์ประกอบงานจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหารได้รับอิทธิพลมาจากงานจิตรกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งแตกต่างจากงานจิตรกรรมไทยประเพณีที่เขียนมาแต่ก่อน กล่าวคือ ผนังสกัดด้านหน้าตรงข้ามพระประธาน แต่เดิมนิยมเขียนพุทธประวัติตอนมารวิชัย แต่ที่วัดแห่งนี้เขียนภาพตอนโปรดพระพุทธรดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และผนังหุ้มกลองด้านหน้าตอนล่างระหว่างช่องประตูเขียนภาพเรื่องสุวรรณสาม ซาดก ส่วนผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเรื่องอสุภกัมมัญฐาน 10 และเรื่องเสือกัดภิกษุขณะบำเพ็ญเพียร แทนเรื่องพุทธประวัติหรือซาดกซึ่งนิยมเขียนในงานจิตรกรรมประเพณี ผนังหุ้มกลองด้านหลังพระประธานเป็นภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ แทนเรื่องเสด็จโปรดพระพุทธรดาแล้วเสด็จจากดาวดึงส์ เพดานด้านบนเขียนเป็นลวดลายดาวประดิษฐ์ปิดทองบนพื้นแดง มูลเหตุสำคัญ ที่มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องราวและเนื้อหาในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ 4 เนื่องมาจากกระแสอิทธิพลวัฒนธรรมจากตะวันตกในช่วงรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดทางวิทยาศาสตร์และคติความเชื่อเกี่ยวกับโลกทัศน์เปลี่ยนไป ส่งผลให้รัชกาลที่ 4 ซึ่งตอนนั้นทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกษุ ทรงปฏิรูปพระพุทธศาสนา ทรงตั้งธรรมยุติกนิกายที่เน้นการกลับไปศึกษาพุทธวจนดั้งเดิม และการเคร่งครัดในพระวินัยสงฆ์ที่ถูกต้อง ลักษณะที่ทรงปฏิรูปคือปฏิเสธแนวความคิดในหนังสือเรื่องไตรภูมิว่ามีโชคาสอนหลักทางพุทธศาสนา แต่เป็นคัมภีร์ที่พระภิกษุได้เรียบเรียงขึ้นในชั้นหลัง แล้วอ้างว่าเป็นพุทธภิกษา อีกทั้งทรงพยายามตีความพระไตรปิฎกใหม่โดยเน้นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาคือการดับทุกข์ เรื่องราวซาดกจึงถูกตีความว่าเป็นเพียงนิทานธรรมดาด้วย (วิไลเลขา ถาวรธนาสาร, 2545) แนวคิดดังกล่าวจึงส่งผลต่องานพุทธศิลป์ของฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ทำให้เนื้อหาในงานจิตรกรรมเปลี่ยนจากเรื่องราวทางปรัมปราคดีที่พิสุจน์ไม่ได้มาสู่ความสมจริง ทั้งในด้านของสถานที่ เวลา และบุคคล และเป็นสิ่งที่เห็นได้ในความจริงเชิงประจักษ์ เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหารจะพบว่าเนื้อเรื่องที่สอดคล้องกับเรื่อง “จตุรารักขกัมมัญฐาน” หรือ “อารักขกัมมัญฐาน 4” ซึ่งหมายถึง กัมมัญฐานเป็นเครื่องรักษาตน, กัมมัญฐานเป็นเครื่องรักษาผู้ปฏิบัติให้สงบระงับ มีอยู่ 4 อย่างคือ พุทธานุสสติ เมตตา อสุภะ และมรณสสติ (พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, 2552) แนวคิดดังกล่าวมีที่มาจากคัมภีร์จตุรารักขา สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในลังการาวพุทธศตวรรษที่ 10 - 15 คัมภีร์นี้ได้รับความนิยมในศรีลังกาและแพร่หลายมายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในดินแดนไทยนั้นพบว่าได้รับความนิยมทั้งในล้านนาและภาคกลาง ดังจะเห็นได้จากคัมภีร์จตุรารักขาฉบับใบลาน จารด้วยอักษรธรรมล้านนา และบทสวดจตุรารักขาในหนังสือสวดมนต์พื้นเมืองภาคเหนือ ส่วนภาคกลางในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (สุปราณี พนิจยพงศ์, 2556) มีการสร้างคัมภีร์ จตุรารักขา ฉบับใบลาน จารด้วยอักษรขอมประดิษฐ์ขึ้นไว้ ณ หอพระมณฑิยธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดารามต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลเรื่องจตุรารักขกัมมัญฐานเป็นภาษาไทยไว้ในพระราชนิพนธ์

เรื่อง“อารักขกัมมัฏฐาน 4” ทรงกล่าวถึงหลักของการเจริญอารักขกัมมัฏฐานไว้ดังความตอนหนึ่งว่า นมตถุ สุตตสสุ พุทธานุสสติ เมตตา จ อสุภี มรณสสติ อิจฺจิมมา จตฺตารรทฺธา กาทพุทฺธา จ วิปสฺสนา ให้ภิกษุหมั่นเจริญ อารักขกรรมฐานทั้ง 4 คือ พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณพระพุทธรเจ้า เมตตา แผ่ไมตรีในสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ อสุภะ พิจารณาร่างกายโดยเป็นของไม่งาม มรณัสสติ ระลึกถึงความตาย เมื่อพิจารณาตามความหมายและประเภทของอารักขกัมมัฏฐาน 4 ที่แสดงสัญลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2547) สามารถวิเคราะห์ที่ได้ดังนี้ 1) พระพุทธรเทวราชปฏิมากร พระประธานในพระอุโบสถ และภาพจิตรกรรมตอนโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และทรงเทศนาโปรดด้วยสัตตปรกณากิธธรรมหรือพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ สื่อกถึงอารักขกัมมัฏฐาน ประเภท “พุทธานุสสติ” 2) ภาพจิตรกรรมเรื่องสุวรรณสามชาดก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ตอนบำเพ็ญเมตตาบารมี สื่อกถึง อารักขกัมมัฏฐานประเภท “เมตตา” 3) ภาพจิตรกรรมเรื่อง อสุภกัมมัฏฐาน 10 สื่อกถึงอารักขกัมมัฏฐานประเภท “อสุภะ” และ “มรณัสสติ” 4) ภาพจิตรกรรมเรื่องเสือกัดพระภิกษุ สื่อกถึงอารักขกัมมัฏฐานประเภท “มรณัสสติ”

ภาพจิตรกรรมเรื่องจตุรารักขกัมมัฏฐานในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ผนังหุ้มกลองหรือด้านสกัดหน้าพระประธาน เขียนภาพพุทธประวัติตอนโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ส่วนผนังด้านล่างระหว่างประตูเขียนเรื่องสุวรรณสามชาดก เฉพาะภาพพุทธประวัติตอนโปรดพระพุทธมารดานั้นเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าภายหลังจากที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ได้เสด็จขึ้นไปเทศนาโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นเวลา 3 เดือน ตามพุทธประเพณี เป็นการทดแทนพระคุณและค่าน้ำนมของพระพุทธมารดา ขณะนั้นพระพุทธมารดาได้ไปอุบัติเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดุสิตนามว่า “พระสิริมาหามายาเทพบุตร” พระอินทร์จึงไปทูลเชิญลงมาประทับฟังพระธรรมเทศนาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อพระพุทธมารดาได้สดับฟังพระธรรมเทศนาก็บรรลุพระโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคลใน “พระปฐมสมโพธิกถา” พระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กล่าวถึงรายละเอียดการแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้ “...อธิบายความว่า สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคทำพระพุทธมารดาเป็นประธานแก่เทพบรรพชิตทั้งปวง แล้วก็ตรัสเทศนาพระสัตตปรกณากิธธรรมให้สมควรแก่พระปัญญาบารมีแห่งพระพุทธมารดา ตั้งต้นแต่พระคัมภีร์พระอภิธรรมสังคณีนั้นไป โดยอาทินัยว่า กุสลา ธมมา อกุสลา ธมมา อพฺยากตา ธมมา ยกเป็นบทบาทิกาแห่งพระอภิธรรมเป็นต้น แล้ววิภาษนาการโดยกัณฑ์ทั้ง 4 คือ จิตตวิภัตติกัณฑ์ 1 รูปวิภัตติกัณฑ์ 1 นิกเขปราสิกัณฑ์ 1 อัตถุทธารกัณฑ์ 1 ประดับด้วยภาณวารสิบสามภาณวาร ประดับด้วยพระธรรมชั้นธัมมจักษุพระธรรมชั้นธัมมจักษุ ตรัสเทศนาสิบสองวันจึงจบ เทพเจ้าบรรลุผลประมาณเจ็ดโกฏิ ลำดับนั้นก็ตรัสเทศนาคัมภีร์พระวิภังคีสืบไป แลจำแนกออกซึ่งวิภังค

18 ประการ คือ ชั้นธวิกังค์ 1 อายตณวิกังค์ 1 ธาตุวิกังค์ 1 สัจจวิกังค์ 1 อินทริยวิกังค์ 1 ปัจจุอาการวิกังค์ 1 สติปัญญาวิกังค์ 1 สัมมปปัญาวิกังค์ 1 อิทธิบาทวิกังค์ 1 โพชฌังควิกังค์ 1 มัคควิกังค์ 1 ฌาณวิกังค์ 1 อัปปมัญญาวิกังค์ 1 ลีลาปทวิกังค์ 1 ปฏิสัมภทาวิกังค์ 1 ญาณวิกังค์ 1 ขุททกวัตถวิกังค์ 1 ธัมมทพวัตถวิกังค์ 1 ประดับด้วยภณวารยีสืบห้าภณวาร ประดับด้วยพระธรรมชั้น หกพันห้าร้อยพระธรรมชั้น ตรัสเทศนาสิบสองวันจึงจบ เทพเจ้าบรรลุมรรคผลประมาณ เจ็ดโกฏิ ลำดับนั้นก็ตรัสเทศนาคัมภีร์พระธาตุกถาสืบไป จำแนกออกโดยบทสิบสี่บท มี สงคโห อสงคโห เป็นอาทิ ประดับด้วยภณวารหกภณวาร ประดับด้วยพระธรรมชั้น เจ็ดพันพระธรรมชั้น ตรัสเทศนาหกวันจึงจบ เทพเจ้าบรรลุมรรคผลประมาณหกโกฏิ

ภาพตอนเสด็จโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

นอกจากวัดเทวราชกุญชรแล้ว ที่พระอุโบสถวัดระฆังโฆสิตารามยังมีการเขียนภาพโปรดพระพุทธมารดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ในตำแหน่งด้านสกัดหน้าพระประธาน ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยพระวรวงศ์วาตวิจิตร (ทอง จารุวิจิตร) ราว พ.ศ. 2465 นำสังเกตว่าภาพจิตรกรรมทั้งสองวัดนี้ล้วนเป็นงานที่มีการเขียนหรือบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 6 เช่นเดียวกัน ภาพตอนเสด็จโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แสดงถึงการให้ความสำคัญแก่พระอภิธรรมปิฎก ซึ่งถือเป็นหมวดธรรมสูงสุด ตัวอย่างจิตรกรรมลักษณะนี้พบได้ในวัดที่มีการสถาปนาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น วัดทองนพคุณ วัดมหาพฤฒาราม ที่มีการวาดตู้พระไตรปิฎกบรรจุคัมภีร์ไบลานไว้ที่ผนังสกัดตรงข้ามพระประธาน แม้ว่าที่วัดเทวราชกุญชร วรวิหารจะวาดเป็นภาพโปรดพระพุทธมารดา แต่ก็แสดงคติการให้ความสำคัญต่อพระอภิธรรมอันเป็นหมวดธรรมสูงสุดเช่นกัน

ภาพสุวรรณสามชาดก

อยู่บริเวณผนังด้านล่างระหว่างช่องประตูด้านหน้าพระอุโบสถ เขียนฉากอาศรมในป่า การวาดต้นไม้ใช้วิธีจุ่มแปรงแต้มสีเป็นแถบเพื่อให้เป็นพุ่ม ภูเขาต่าง ๆ มีการตัดเส้นแฉงเพื่อให้เกิดมิติตอนบนซ้ายของภาพเป็นรูปสุวรรณสามท่ามกลางฝูงกวาง ขณะที่ลูกศรมาประชิดตัว มีพระเจ้าปิลัยกษราชเป็นผู้แผลงตอนกลางของภาพเป็นพระเจ้าปิลัยกษราชกำลังแบกหม้อน้ำไปยังอาศรม ภาพตอนล่างขวาเป็นภาพของทูลดาบสกับนางปาริกากำลังรอคอยสุวรรณสามกลับมาที่หน้าอาศรม พระเจ้าปิลัยกษราชกำลังจะนำหม้อน้ำขึ้นไปปรนนิบัติรับใช้เครื่องแต่งกายของบุคคลในภาพยังเป็นแบบจิตรกรรมไทยประเพณีคือแต่งเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ และมีท่าทางอย่างนาฏลักษณะ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์, 2543) ดังจะเห็นได้จากท่าแผลงศรของพระเจ้าปิลัยกษราช เรื่องสุวรรณสาม เป็นชาดกลำดับที่ 540 ในหนังสือ

อรรถกถา nibat ขาดก เป็นเรื่องที่ 3 ในมหานิบาต หรือทศชาติขาดก มีเรื่องโดยสังเขปว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามกุมาร เป็นบุตรของทูลดาบสกับนางปาริชาติซึ่งเป็น บุตรนายพราน หลังจากแต่งงานกันได้ออกบวชเป็นดาบสและดาบสินีอยู่ในอาศรมกลางป่า ทั้งสองได้ออกไปหาผลไม้ปรากฏว่าฝนตกจึงไปหลบในร่มไม้ที่อยู่บนยอดจอมปลวก ฝนได้ชะ ล้างเหงื่อของทั้งสองไปถูกจุมูกของอสรพิษร้ายที่อาศัยอยู่บนยอดจอมปลวก อสรพิษโกรธ จึงพันพิษออกมาถูกตาของดาบสและดาบสินี จึงบอดสนิท สุวรรณสามจึงปรนนิบัติและออกไป หาผลไม้มาเลี้ยงดูบิดามารดาเสมอมา วันหนึ่งสุวรรณสามออกไปตักน้ำ ขณะนั้นพระเจ้าปิลัยกข ราชเสด็จประพาสออกล่าสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นสุวรรณสามอยู่ท่ามกลางฝูงสัตว์ที่เดินตามมา มากมาย จึงทรงสงสัยว่าเป็นมนุษย์หรือเทวดา และทรงคิดที่จะยิงเพราะเกรงว่าถ้าเข้าไปได้ถาม สุวรรณสามจะหนีพระองค์ไป จึงทรงซ่อนพระองค์ในพุ่มไม้แล้วยิงธนูอาบยาพิษไปยังสุวรรณ สามจนได้รับบาดเจ็บสาหัส แต่สุวรรณสามไม่โกรธ กลับแสดงเมตตาจิตต่อพระเจ้าปิลัยกขราช แล้วกล่าวคาถาถามไปอย่างสุภาพว่า “...ใครหนอยิงเราผู้ประมาท ขาดเจริญเมตตาจิตเสีย ในขณะที่ผู้แบกหม้อน้ำไปกษัตริย์ หรือเวสชนคนไหนยังเราซ่อนกายอยู่ เนื้อของเราอันบุทคล พึงกินก็หาไม่ ความต้องการด้วยหนังของเราก็ยอมไม่มีแก่ใคร ๆ เมื่อเช่นนี้บุรุษนี้มายังเราไม่ สำคัญจิตให้เห็นเป็นประโยชน์เสียก่อนด้วยเหตุการณ์อะไรหนอ ท่านคือใครหรือเป็นบุตรของ ใคร เราจะรู้จักท่านได้อย่างไร เรากลามท่าน ท่านจงบอก ทำไมท่านยิงเราแล้วซ่อนตัวเสีย...” พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราธิริวิวัฒน์ เมื่อได้ยินเช่นนั้นพระเจ้าปิลัยกขราชจึงดำริว่า “...บุรุษนี้อันเรายังด้วยศรกำซาบด้วยยาพิษ แม้ล้มแล้วไม่ตำไม่ตัดพ้อเรา เรียกหาด้วยถ้อยคำ อันนารักดูบุทคลจับพันหัวใจ เราจักไปหาบุรุษนี้...” (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรา ธิริวิวัฒน์, 2543) พระเจ้าปิลัยกขราชจึงเสด็จออกจากพุ่มไม้และได้สนทนากับสุวรรณสาม จนทราบเรื่องทั้งหมด จึงทรงสำนึกได้และจะเลี้ยงดูบิดามารดาแทนสุวรรณสาม พระเจ้าปิลัยกขราชจึงทรงถือหม้อน้ำไปยังอาศรมและบอกแก่ดาบสดาบสินีทั้งสองว่าตนเป็นผู้ ยิงสุวรรณสามจนถึงแก่ชีวิต ด้วยอำนาจความเมตตาของสุวรรณสามจึงทำให้นางพสุนธรี เทพธิดามาช่วยชีวิตทั้งบิดามารดาก็มีดวงตาเห็นได้เป็นปกติ สุวรรณสามจึงเทศนาแก่พระ เจ้าปิลัยกขราชให้ทรงตั้งมั่นในทศพิธราชธรรม จึงทรงบำเพ็ญทานรักษาศีล เมื่อสวรรคตได้เสวย สุขบนสวรรค์ ส่วนสุวรรณสามได้เลี้ยงดูบิดามารดาเมื่อสิ้นชีวิต ได้ไปบังเกิดในพรหมโลก รูปแบบของการพิจารณา อสุภกัมมัญฐาน มีทั้งหมด 10 วิธี ปรากฏอยู่ใน “ คัมภีร์พระวิสุทธิ ” ซึ่งพระพุทโธษาจารย์ พระเถระชาวชมพูทวีปทรงขึ้นในลังกา พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับเป็น คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งคัมภีร์หนึ่ง การนำเนื้อหาจากคัมภีร์ดังกล่าวมาเขียนเป็น ภาพจิตรกรรมปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ทั้งจิตรกรรมในสมุดภาพสมัย อยุธยา จิตรกรรมฝาผนังที่วิหารทิศตะวันออกของวัดพระเชตุพนและที่หลังบานประตูหอไตรวัด ระฆังโฆสิตาราม จิตรกรรมเรื่องอสุภกัมมัญฐานได้รับความนิยมมากที่สุด ในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยมีต้นแบบอยู่ที่จิตรกรรมในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร (พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, 2552)

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหารเขียนภาพการปลงอสุภกัมมัญฐาน 10 วัฏครบถ้วนเรียงลำดับภาพตั้งแต่ด้านซ้ายของพระประธานวนตามเข็มนาฬิกาไปสุดที่ผนังด้านขวามือของพระประธาน แต่ละภาพเขียนเป็นพระภิกษุสงฆ์กำลังยื่นพิจารณาซากศพแต่ละประเภทและชักผ้าบังสุกุล มีฉากหลังเป็นป่าและทิวทัศน์ธรรมชาติ เช่น ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น การเขียนภาพมีระยะใกล้ - ไกล เห็นได้จากต้นไม้ที่อยู่ระยะใกล้จะมีขนาดใหญ่ ต้นไม้ที่อยู่ระยะไกลจะมีขนาดเล็ก เทคนิคการวาดต้นไม้ใช้แปรงจุ่มสีแต้มเป็นแถบเพื่อให้เป็นรูปพุ่มไม้โดยไม่ต้องตัดเส้นให้เห็นเป็นใบไม้ ส่วนจิวรของพระภิกษุมีรั้วรอยยับตามธรรมชาติ มีเทคนิคการตัดเส้นจิวรโดยการแรเงา แต่ลักษณะใบหน้าและร่างกายของพระภิกษุยังคงเขียนตามแบบโบราณ โดยตัดเส้นวงโค้งของใบหน้าแบบตัวพระ - นาง (พัลลิวีสรี เปรมกุลนันท์, 2552)

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

1) **วินิลกอสูก** คือร่างผีอันมีสีต่าง ๆ คือสีแดงสีขาวสีเขียวเหลือง มีสีอันแดงในที่อันมีเนื้อมาก มีสีขาวในที่ประกอบด้วยหนอง มีสีอันเขียวโดยมากปกคลุมไปด้วยผ้าสาฎกอันเขียวอาศัยที่มีสีเขียวโดยมากจึงชื่อว่า วินิลกอสูก เหมาะกับผู้ที่มีความกำหนดยินดีโดยผิวพรรณ เพราะในอสุภนี้สื่อแสดงให้เห็นว่าผิวพรรณนี้ต้องถึงวิปริตเขียวมอมหม่นหมองไปโดยธรรมดา

2) **หตวิกขิตตกอสูก** คือซากผีอันบุคคลผู้เป็นเวรลับพันด้วยเครื่องศาสตราวุธในอังกาพพใหญ่ น้อย ให้เป็นริวเป็นรอยดังกากบาท อสุภดังกล่าวนี้เหมาะกับผู้กำหนดยินดีในสรีสมบัติที่ติดต่อพร้อมเพรียง เพราะในอสุภนี้สื่อแสดงให้เห็นว่าความติดต่อกายนี้ ต้องหลุดลุ่ยแตกหักไปโดยธรรมดา

3) **โลหิตกอสูก** คือร่างผีอันแปดเปื้อนด้วยโลหิตอันไหลเอิบออกจากสรีประเทศนั้น ๆ เหมาะกับผู้ที่มีความกำหนดยินดีโดยความงามกาย ที่บุคคลตกแต่งด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ เพราะในอสุภนี้สื่อแสดงให้เห็นว่ากายที่ประดับให้งามนี้เป็นปฏิภูลแปดเปื้อนด้วยน้ำเลือดโดยธรรมดา

4) **วิกขิตตกอสูก** คือซากผีอันบุคคลทิ้งไว้ให้ตกเรี่ยรายอยู่ในที่นั้น ๆ มีอยู่ข้าง 1 เท้าอยู่ข้าง 1 ศีรษะอยู่ข้าง 1 เหมาะกับผู้กำหนดยินดีโดยลีลาอาการกิริยาเอียงกรายยกย่องแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ เพราะในอสุภนี้สื่อแสดงให้เห็นว่าอวัยวะน้อยใหญ่แยกกันโดยธรรมดา

5) **อัญฐิกอสูก** คือซากผีมีแต่ร่างกระดูกทั้งสิ้นแลมีอยู่แต่กระดูกอันเดียวก็ได้ชื่ออัญฐิกอสูก เหมาะกับผู้มักกำหนดยินดีโดยกระดูกฟันสมบูรณ์ เพราะในอสุภนี้ สื่อแสดงให้เห็นว่ากระดูกฟันนี้เป็นปฏิภูลต้องหลุดถอนไปโดยธรรมดา

6) **วิบุพพกอสูก** คือร่างผีอันมีน้ำเหลืองแลหนองอันไหลออกมาในที่อันปรีแลเปื่อยออกพังนั้น เหมาะกับผู้กำหนดยินดีโดยสรีระอันปรนปรุรงทาบทาด้วยเครื่องหอม เพราะในอสุภนี้สื่อแสดงให้เห็นว่าเครื่องหอมที่ทาบทาในกายนี้ ต้องถึงวิปริตเครื่องหอมกลับไปเป็นกลิ่นเหม็นโดยธรรมดา

7) **อุทรุมตกอสูก** คือร่างกายผีอันพองขึ้นโดยลำดับจำเดิมแต่วันสิ้นแห่งชีวิตพองบวมขึ้นบริบูรณ์ไปด้วยลม เหมาะกับผู้กำหนดยินดีในทรวดทรงสัณฐาน เพราะในอสุภนี้สื่อแสดงให้เห็นว่าสรีรสนฐานนี้ต้องถึงความวิปริตพองขึ้นโดยธรรมดา

8) **ปุพุกอสูก** คือร่างผีอันเต็มบริบูรณ์ด้วยกมิชาติหมู่หนอนอนเบียนบ่อนคลานอยู่

ทั่วสี่ประเทศต่าง ๆ เหมาะกับผู้ที่กำหนดยินดีโดยความที่ถือว่ากายเป็นของแห่งเราแท้ เพราะในอสุภนี้สื่อแสดงว่ากายไม่เป็นของตน เป็นของสาธารณทั่วไปแก่หมู่หนอนทั้งหลายโดยธรรมดา 9) **วิกขยิตกอสสุก** คือซากผีอันสัตว์ทั้ง ปวงเป็นต้นว่า สุนัขบ้านสุนัขจิ้งจอกกัดทั้งย้อยแย่งโดยอาการต่าง ๆ เหมาะกับ ผู้ที่กำหนดยินดีโดยแห่งเนื้อที่เป็นปัจจัยแก่กิเลสอันแรงกล้า เพราะในอสุภนี้สื่อแสดงให้เห็นว่าแห่งเนื้อเหล่านี้ต้องถึงความวิปริตไปโดยธรรมดา 10) **วิจฉิทกอสสุก** คือร่างผีอันขาดเป็น 2 ท่อนท่ามกลาง มีกายขจัดขยาดจากกัน เหมาะกับผู้ที่กำหนดยินดีโดยท่อนกายอันเป็นแห่งทิบ เพราะในอสุภนี้สื่อแสดงให้เห็นว่าภายในกายนี้เป็นโพรงช่องอยู่เป็นธรรมดา (พระพุทธโฆสเถระ, 2562)

เรื่องทุกข์ของภิกษุ 30 รูป

ภิกษุ 30 รูป อีกกลุ่มหนึ่ง เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จำพรรษาในวัดป่า ทำกตีกากันว่า ผู้มีอายุ เราควรทำสมณธรรม ตลอดคืนในยามทั้งสาม เราไม่ควรมายังสำนักของกันและกัน แล้วต่างคนต่างอยู่. เมื่อภิกษุเหล่านั้นทำสมณธรรม ตอนใกล้รุ่งก็โงกหลับ เสือตัวหนึ่งก็มาจับภิกษุไปกินทีละรูป ๆ. ภิกษุไร ๆ ก็มีได้แปลงแม้ว่าจาวา เสือคาบผมแล้ว.ภิกษุถูกเสือกินไป 15 รูป ด้วยอาการอย่างนี้ ถึงวันอุโบสถ ภิกษุที่เหลือก็ถามว่า ท่านอยู่ที่ไหน และรู้เรื่องแล้วก็กล่าวว่า ถูกเสือคาบควรบอกว่า บัดนี้เราถูกเสือคาบไป ๆ แล้วก็อยู่กันต่อไป. ต่อมาเสือกก็จับภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งโดยนัยก่อน. ภิกษุหนุ่มก็ร้องว่า เสือขอรับ ภิกษุทั้งหลายก็ถือไม้เท้า และคบเพลิงติดตามหมายว่าจะให้มันปล่อยเสือกก็ขึ้นไปยังเขาขาดทางที่ภิกษุทั้งหลายไปไม่ได้ เริ่มกินภิกษุนั้นตั้งแต่นั้นไว้เท้า. ภิกษุทั้งหลายนอกนั้น ก็ได้แต่กล่าว ว่าสัพบุรุษ พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 2 ภาคที่ 2 บัดนี้กิจที่พวกเราจะต้องทำไม่มี ขึ้นชื่อว่าความวิเศษของภิกษุทั้งหลายย่อมปรากฏในฐานะเช่นนี้ ภิกษุหนุ่มนั้น นอนอยู่ในปากเสือ ช่มเวทนาเจ็บปวด แล้วเจริญวิปัสสนา ตอนเสือกินถึงข้อเท้า เป็นพระโสدابันตอนกินไปถึงหัวเข่าเป็นพระสภทาคามี ตอนเสือกินไปถึงท้องเป็นพระอนาคามี ตอนเสือกินไปยังไม่ถึงหัวใจ ก็บรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภทา จึงเปล่งอุทาน ดังนี้ว่า สีลวาวตตสมปนโน ปญญา สุขมาหิต มุหุตตัม ปมาทมนวาย พยคฺเช โน รุทฺธมานโส ปญฺชรสฺมี โสคเหตุวา สีลาเย อุปรี กโต กามํ ชาทตุ มํ พยคฺโข อญฺญิยา จ นหารุสฺส จ กิเลสฺ เขปยิสฺสามิ ผุสฺสิสฺสามิ วิมุตฺตยิ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530)

เรามีศีล ถึงพร้อมด้วยวัตร มีปัญญามีใจมั่นคงดีแล้ว อาศัยความประมาท ครูหนึ่ง ทั้งที่มีใจไม่คิดร้ายในเสือมันก็จับไว้ในกรงเล็บ พาไปไว้บนก้อนหิน เสือจึงกินเราถึงกระดูกและเอ็นก็ตามที เราจักทำกิเลสให้สิ้นไป จักสัมพัสมิุตติ ดังนี้

ภาพเสือกัดพระภิกษุจากคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีนี้ สื่อความถึงมรณัสสติในอารักขกัมมัฏฐาน 4 ที่พระภิกษุในเรื่องกำลังเจริญวิปัสสนาระลึกเกี่ยวกับความตายที่กำลังบังเกิดแก่ตน สอดคล้องกับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่กล่าวถึงการเจริญ

มรณัสสติไว้ตอนหนึ่งว่า “...อรุโ โข เม ชีวิติ ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน อรุ มรณเ อกสิกั ความตาย ยั่งยืน เป็นไปส่วนเดียว อวสสั มรณเ อกสิกั ความตายแน่เป็นไปส่วนเดียว อวสสั มยา มริตพพิ เราคงตายแน่ เราจะพึงตายแน่ มรณปริโยสานั มรณเ อนตโต ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ มรณปริโยสานั เม ชีวิติ ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด มรณปฏิพทั เม ชีวิติ ชีวิตของเราเนืองด้วยความตาย มรณธมโมเมหิ มรณเ อนตโต เราเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงความตายไปได้ มรณเ ภวิสสติ ความตายจักมี...” ภาพท้ายสุดที่อยู่ต่อจากเรื่องอสุภกัมมัฏฐานอยู่ด้านขวาของพระประธาน เป็นพระภิกษุนั่งอยู่กลางป่า สันนิษฐานว่าอาจเป็นพระที่มาเจริญวิปัสสนากลางป่าก่อนที่จะถูกเสือกัด เนื่องจากด้านขวามือของภาพมีเสือกำลังลงมาจากภูเขาและจ้องมาทางพระภิกษุ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2547)

บานประตูและหน้าต่างพระอุโบสถ

ด้านนอกเขียนลายรดน้ำเป็นรูปพรรณพฤกษาที่ขึ้นแทรกบนโขดหิน ด้านล่างภาพเขียนรูปมงคลหัตถิ (3 ช้าง) เพื่อสื่อถึงพระนาม “กฤษุขร” อันเป็นพระนามเดิมของกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ต้นราชสกุลกฤษุขรซึ่งทรงเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ที่ปฏิสังขรณ์พระอารามนี้ และบานหน้าต่างด้านในเป็นภาพจิตรกรรมรูปเครื่องตั้งของจีน (พระโสภณ มหาอำมาตย์ตรี พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พ่อง โขติพุกกณะ) เจ้ากรมท่าซ้ายกระทรวงมหาดไทย, 247) ได้แก่ เทียนพร้อมเชิงเทียน แจกัน กระถาง ชุดน้ำชา ถ้วยชามิฝา ชามใส่ผลไม้ กล้องยาสูบ ส่วนที่บานแผละทั้งประตูและหน้าต่างวาดเป็น กอบัวในแจกันขนาดใหญ่การวาดภาพเครื่องตั้งของจีนเป็นรูปแบบที่นิยมและสืบทอดจากงานศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับที่มาของจิตรกรรมที่วาดเครื่องตั้งจีนไว้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 247) ดังนี้

“แต่ตามเรื่องตำนานปรากฏว่าเมื่อในรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างสวนขวาที่ในพระบรมมหาราชวัง (ตรงบริเวณสวนศิวาลัยบัดนี้) ครั้งนั้นประจวบเวลาราชทูตไทยออกไปเมืองปักกิ่ง ไปได้เครื่องตั้งแต่ง เรือนอย่างจีนเข้ามาจัดแต่งพระตำหนักที่ในสวนขวา เป็นเหตุให้ เกิดนิยมกันขึ้นเป็นที่แรกว่าเป็นของงามน่าดู ถึงเอาไปผูกเป็น ลายเขียนผนังโบสถ์ แต่คิดดัดแปลงไปให้เป็นเครื่องพุทธรูป...”

ภาพเทพชุมนุม

อยู่เหนือช่องประตูและหน้าต่าง เป็นภาพเทวดาทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ เหาะเป็นหมู่ท่ามกลางก้อนเมฆ มีอากัปกิริยาที่ต่างกัน เช่น พนมมือไหว้ ถือช่อดอกไม้ ถือดอกบัว ถือเครื่อง

ดนตรี แต่ละองค์มีท่าเหาะแบบนาฏลักษณะ และลักษณะของท้องฟ้าอันมีลักษณะสีคราม มีก้อนเมฆน้อยใหญ่ที่ทำให้เกิดมิติในระยะใกล้ ไกล ลักษณะเช่นนี้เป็นพระราชนิยม ในรัชกาลที่ 4 ที่ต่างจากภาพเทพชุมนุมในสมัยก่อนหน้าที่มักจะทำเป็นเทวดาพนมมือเรียงแถว อย่างเป็นระเบียบ (พัลลภวิสิริ เปรมกุลนันท์, 2554) ภาพเทพชุมนุมแสดงเหตุการณ์ที่บรรดา เทวดามาร่วมสักการะพระพุทธรองค์ ในที่นี้คือพระประธานปางมารวิชัยในพระอุโบสถ สอดคล้องกับเนื้อความในคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาที่กล่าวว่าเมื่อพระโพธิสัตว์ทรงขณะมาร ก็มีเทวดา “...หมู่เทพบุตรแลพรหมทั้งหลายก็ออกจากพิมานแห่งตน ๆ เกือบกล่นกันมา มีหัตถ์ถือประทีปสุคนธูปผาธวัชปลูกต่าง ๆ มาแวดล้อมพร้อมกันอุโฆษถวายชัยแก่พระมหา บุรุษว่า ชัยข้านะมีแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริสวัสดิ ปราชชัยมีแก่มารผู้ปรารถนาบาปธรรม ...” และเมื่อทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเทพเจ้าทั้งหลายก็มาเฝ้าอีกครั้งหนึ่งโดย “...เทพเจ้าทั้งหลายนิมิตสุขุมกายเทออาณูปรมาณูลงประชุมกันอยู่ในที่มีประมาณเท่านั้นถึง 10 องค์บ้าง 20 องค์บ้าง 30 องค์บ้างตราบเท่าถึง 1000 องค์ 10000 องค์ 100000 องค์จนถึง แสนโกฏิองค์ก็มีเป็นอันมากหมู่เทพยดาทั้งหลายอันมาแต่หมื่นจักรวาล ประดิษฐานเต็ม จักรวาลอันนี้เพื่อจะทัศนาวุชาภิวันทนุสสิ พระผู้ทรงภาคย์มากเหลือล้น...” (สมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2537)

เอกสารอ้างอิง

- กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. (2505). พระปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพมหานคร: กรมการ ศาสนา.
- ปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชร. (2458). ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 32 หน้า 1433 (26 กันยายน พ.ศ. 2458).
- ประยูร อุลุชาฎะ. (2530). พจนานุกรมศิลปะ. (พิมพ์ครั้งที่ 3 โดย น.ณ ปากน้ำ (นามแฝง)). กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การพิมพ์พลชัย.
- ประเสริฐ ศีลรัตน์. (2526). จิตรกรรม. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุธวิวัฒน์. (2543). สุวรรณสามชาดก. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). ราชบัณฑิต พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด. กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2551). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระเพิ่มเติม ช่วงที่ 1). (พิมพ์ ครั้งที่ 12). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2547). ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทย ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: มหาเถรสมาคม.
- พระพุทฺธโชสเถระ. (2562). พระวิสุทธิมรรค เล่มเดียวจบ, แพลโตยวงค์ ชาญบาลี. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียงจงเจริญ.
- พระมหานิยม อุดตโม. (2523). หลักสูตรย่อบาลีไวยากรณ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เลียง เชียง.
- พระมหาสมใจ ปญญาทีโป. (2526). พระพุทฺธอัปปียะ, ปทฐุปสิทฺธิ. กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาญ การพิมพ์.
- พระมหาสมปอง มุทีโต. (2545). มุลนินฺรุตติ กัจจายนสูตร ธาตวานุกรม. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ธรรมสภา.
- พระโสภณ มหาอำมาตย์ตรี พระยาโชฎีกีราชเศรษฐี (พ่ออง โชติพุกกณะ) เจ้ากรมท่าซ้าย กระทรวงมหาดไทย. (247). อักษรกิจพิมพ์ช่วยในงานยี่นซิงซ้า. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงมหาดไทย.
- พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์. (2552). จิตรกรรมฝาผนัง: พระราชประสงค์รัชกาลที่ 4 เรื่องจริยวัตร สงฆ์. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์. (2554). ภาพเทวดาในรัชกาลที่ 4: ความสืบเนื่องทางงานช่าง. ใน ประมวลผลงานด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของ ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2530). พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ 2 ภาค ที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2563). อสุภ. เรียกใช้เมื่อ 18 มกราคม 2563 จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/>
- วิไลเลขา ถาวรณสาร. (2545). ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- สนุกกูรู. (2556). จิตรกรรมไทย. เรียกใช้เมื่อ 18 มกราคม 2563 จาก <https://guru.sanook.com/2313/>
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (247). อธิบายเครื่องบูชา. พระนครศรีอยุธยา: โสภณพิพิธธนากร.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (2537). ปฐมสมโพธิ (ภาษาบาลี) ฉบับ คัดลอกจากคัมภีร์ไบบลานอักษรขอม. กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามวรมหาวิหาร.

- สุปราณี พณิชยพงศ์. (2556). ร่องรอยธรรมกายในคัมภีร์จตุรารักษา. ใน รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยนานาชาติธรรมชัย (DIRI).
- สุภีร์ ทুমทอง. (2555). มรณสติในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.